Roll No. 2024159812 ....

Total No. of Questions : 6]

025/A

[Total No. of Printed Pages : 18+
Map of Punjab

SS

2324

115099

ਸਲਾਨਾ ਪਰੀਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ

HISTORY

(Punjabi, Hindi and English Versions)

Time Allowed : 3 Hours **Maximum Marks : 80**

(Punjabi Version)

ਨੋਟ :

(i) ਆਪਣੀ ਉੱਤਰ-ਪੱਤਰੀ ਦੇ ਟਾਈਟਲ ਪੰਨੇ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਾ-ਕੋਡ/ਪੇਪਰ-ਕੋਡ ਵਾਲੇ ਖ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਾ-ਕੋਡ/ਪੇਪਰ-ਕੋਡ 025/A ਜ਼ਰੂਰ ਦਰਜ ਕਰੋ।

(ii) ਉੱਤਰ-ਪੱਤਰੀ ਲੈਂਦੇ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਪੰਨੇ ਗਿਣ ਕੇ ਦੇਖ ਲਓ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਟਾਈਟਲ ਸਹਿਤ 28 ਪੰਨੇ ਹਨ ਅਤੇ ਠੀਕ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਹਨ ।

(iii) ਉੱਤਰ-ਪੱਤਰੀ ਵਿੱਚ ਖ਼ਾਲੀ ਪੰਨਾ/ਪੰਨੇ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੱਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨ/ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

(iv) ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੱਤਰ 6 ਭਾਗਾਂ **(ੳ, ਅ, ੲ, ਸ, ਹ, ਕ)** ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

(v) **ਭਾਗ-ੳ** ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੰ. 1 ਦੇ 10 ਉਪ-ਭਾਗ ਹੋਣਗੇ । ਹਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1 ਅੰਕ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ।

(vi) **ਭਾਗ-ਅ** ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੰ. 2 ਦੇ 10 ਉਪ-ਭਾਗ ਹੋਣਗੇ । ਹਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1 ਅੰਕ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ।

(vii) **ਭਾਗ-ੲ** ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੰ. 3 ਦੇ 8 ਉਪਭਾਗ (4 ਭਾਗ ੳ ਤੇ 4 ਭਾਗ ਅ ਵਿੱਚੋਂ) ਹਨ। ਕੁਲ ਪੰਜ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਭਾਗ ਵਿੱਚੋ ਦੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ 30-35 ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3 ਅੰਕ ਦਾ ਹੈ।

(viii) **ਭਾਗ-ਸ** ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੰ. 4 ਵਿੱਚ ਸਰੋਤ ਆਧਾਰਿਤ/ਕੇਸ ਸਟੱਡੀ ਆਧਾਰਿਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ 2 ਉਪਭਾਗ ਹਨ। ਹਰ ਉਪਭਾਗ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹਨ। ਹਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1 ਅੰਕ ਦਾ ਹੈ।

(ix) **ਭਾਗ-ਹ** ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੰ. 5 ਦੇ 2 ਉਪਭਾਗ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਉਪਭਾਗ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹਨ, ਜਿੰਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਦੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ 100-150 ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5 ਅੰਕ ਦਾ ਹੈ।

(x) **ਭਾਗ-ਕ** ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੰ. 6 ਮਾਨਚਿਤਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹਨ, ਜਿੰਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਇੱਕ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ 15 ਅੰਕ ਹਨ। ਨਦੀਆਂ ਸਮੇਤ ਸਥਾਨ ਦਰਸਾਉਣ ਦੇ 10 ਅੰਕ ਤੇ ਹਰੇਕ ਸਥਾਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ (20-25 ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ) ਕਰਨ ਦੇ 5 ਅੰਕ ਹਨ।

(xi) ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਾਨਚਿੱਤਰ ਉੱਤਰ-ਪੱਤਰੀ ਨਾਲ ਨੱਥੀ ਕਰੋ।

ਭਾਗ - ੳ

10x1=10

1. ਬਹੁਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ : 1

(i) ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਬੰਧੀ ਕਿਹੜਾ ਕਥਨ ਸਹੀ ਹੈ :

(ੳ) ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ-ਏ-ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

(ਅ) ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ-ਏ-ਖਾਲਸਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

(ੲ) ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੂੰ ਮਾਈ ਮਲਵੈਣ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

(ਸ) ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੀ।

(ii) ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਸਮੇਂ ਹੋਈਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦਾ ਸਹੀ ਕਾਲਕ੍ਰਮ ਦੱਸੋ ? 1

(i) ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ (ii) ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਂ

(iii) ਬਾਲ ਹਕੀਕਤ ਰਾਏ (iv) ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ

(ੳ) (i), (ii), (iii), (iv)

(ਅ) (iv), (iii), (ii), (i)

(ੲ) (iii), (i), (ii), (iv)

(ਸ) (ii), (i), (iii), (iv)

[Turn over

(iii) ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਵਿੱਚ Z ਕਿਹੜੇ ਦੋਆਬ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ? 1

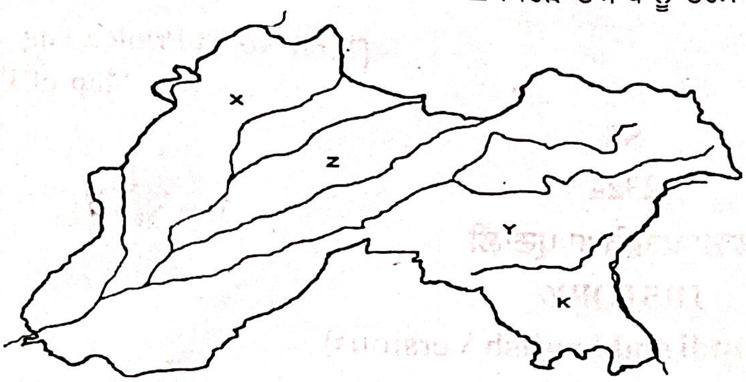

(ੳ) ਚੱਜ (ਅ) ਬਿਸਤ
(ੲ) ਰਚਨਾ (ਸ) ਬਾਰੀ

(iv) (A) ਆਪਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ।
(B) ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਤਾ।
ਉਪਰੋਕਤ ਸਤਰਾਂ ਕਿਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ : 1
(ੳ) ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ (ਅ) ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ
(ੲ) ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ (ਸ) ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ

(v) ਕਿਹੜਾ ਮਿਲਾਨ ਗ਼ਲਤ ਹੈ ? 1

	ਰਚਨਾ	ਲੇਖਕ
(ੳ)	ਤਾਰੀਖ਼-ਏ-ਪੰਜਾਬ	ਬੂਟੇ ਸ਼ਾਹ
(ਅ)	ਚਾਰ ਬਾਗ਼-ਏ-ਪੰਜਾਬ	ਗਣੇਸ਼ ਦਾਸ ਵਡੇਹਰਾ
(ੲ)	ਤਾਰੀਖ਼-ਏ-ਸਿੱਖਾ	ਖੁਸ਼ਵਕਤ ਰਾਏ
(ਸ)	ਇਬਰਤਨਾਮਾ	ਸੁਜਾਨ ਰਾਏ ਭੰਡਾਰੀ

(vi) ਦੂਜੇ ਐਂਗਲੋ ਸਿੱਖ ਯੁੱਧ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਦਾ ਸਹੀ ਕਾਲਕ੍ਰਮ ਦੱਸੋ ? 1
(i) ਚਿੱਲਿਆਂਵਾਲਾ (ii) ਰਾਮਨਗਰ (iii) ਗੁਜਰਾਤ (iv) ਮੁਲਤਾਨ
(ੳ) (i), (ii), (iii), (iv) (ਅ) (ii), (i), (iv), (iii)
(ੲ) (iv), (ii), (i), (iii) (ਸ) (i), (iii), (iv), (ii)

(vii) ਮੁਗਲ ਕਾਲ ਵਿੱਚ 'ਦਾਮ' ਨਾਮੀ ਸਿੱਕਾ ਕਿਸ ਧਾਤੂ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ? 1
(ੳ) ਸੋਨਾ (ਅ) ਤਾਂਬਾ
(ੲ) ਚਾਂਦੀ (ਸ) ਕਾਂਸੀ

(viii) ਕਿਹੜਾ ਕਥਨ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ : 1
(ੳ) ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਆਰੇ ਨਾਲ ਚੀਰਿਆ ਗਿਆ।
(ਅ) ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਬੰਦ-ਬੰਦ ਕੱਟਿਆ ਗਿਆ।
(ੲ) ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਰੂੰ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟ ਕੇ ਅੱਗ ਲਗਾਈ ਗਈ।
(ਸ) ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਗ ਵਿੱਚ ਉਬਾਲਿਆ ਗਿਆ।

(ix) ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੋ ਤੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ : 1

	ਮਿਸਲ		ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਰਦਾਰ
(1)	ਭੰਗੀ	(i)	ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਘੇਬਾ
(2)	ਡੱਲੇਵਾਲੀਆ	(ii)	ਹਰੀ ਸਿੰਘ
(3)	ਨਕੱਈ	(iii)	ਜੈ ਸਿੰਘ
(4)	ਕਨੱਈਆ	(iv)	ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ

ਉਪਰੋਕਤ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਕਿਹੜਾ ਸਹੀ ਹੈ :

	(1)	(2)	(3)	(4)
(ੳ)	(iii)	(iv)	(i)	(ii)
(ਅ)	(ii)	(i)	(iv)	(iii)
(ੲ)	(i)	(ii)	(iii)	(iv)
(ਸ)	(iv)	(iii)	(ii)	(i)

(x) (A) ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਗਰ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਦੀਵਾਰ ਬਣਵਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

(B) ਇੱਥੇ ਹੀ ਇੱਕ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵੀ ਕਰਵਾਈ ਗਈ। 1

ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਕੀ ਨਾਮ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ?

(ੳ) ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ (ਅ) ਲੋਹਗੜ੍ਹ

(ੲ) ਬਹਾਦਰਗੜ੍ਹ (ਸ) ਅਕਾਲਗੜ੍ਹ

ਭਾਗ – ਅ

2. ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਲਾਇਨ ਵਿੱਚ ਦਿਓ : 10x1=10

(i) ਵਫ਼ਾ ਬੇਗ਼ਮ ਕੌਣ ਸੀ ? 1

(ii) ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਾਲ ਵਿੱਚ 'ਮੌਜਾ' ਕਿਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ? 1

(iii) ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਰਿਕਾਰਡ ਕਿਸ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਹੈ ? 1

(iv) ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤਿਉਹਾਰ ਕਿਹੜੇ ਸਨ ? 1

(v) ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਿੱਥੇ ਹੋਈ ? 1

(vi) 'ਲਾਵਾਂ' ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਿਸਨੇ ਕੀਤੀ ? 1

(vii) ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨੀਂਹ ਕਿਸਨੇ ਰੱਖੀ ? 1

(viii) ਧੀਰ ਮੱਲ ਕਿਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ ? 1

(ix) ਮੱਸੇ ਰੰਗੜ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਬੁਰੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਕਿਸਨੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ? 1

(x) ਮੁਗਲ ਕਾਲੀਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮੁਲਤਾਨ ਕਿਸ ਉਦਯੋਗ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ ? 1

ਭਾਗ – ੲ

3. ਕੋਈ ਪੰਜ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰੋ। ਹਰੇਕ ਭਾਗ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ 30-35 ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਓ : 5x3=15

(ੳ) (i) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਕਾਰਣ ਲਿਖੋ। 3

(ii) ਮਾਲਵਾ ਅਤੇ ਬਾਂਗਰ 'ਤੇ ਨੋਟ ਲਿਖੋ। 3

(iii) ਮੰਜੀ ਪ੍ਰਥਾ 'ਤੇ ਨੋਟ ਲਿਖੋ। 3

(iv) ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦੇ ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਕਾਰਣ ਦੱਸੋ। 3

(ਅ) (v) ਦੂਜੇ ਐਂਗਲੋ-ਸਿੱਖ ਯੁੱਧ ਦੇ ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਕਾਰਣ ਦੱਸੋ ? 3

(vi) ਮੁਗਲ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਭੋਜਨ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਸੀ ? 3

(vii) ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਅਧੀਨ ਰਾਖੀ ਪ੍ਰਥਾ ਕੀ ਸੀ ? 3

(viii) ਤ੍ਰੈ-ਪੱਖੀ ਸੰਧੀ (1838) ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ ਦੱਸੋ ? 3

ਭਾਗ – ਸ

4. ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਪੈਰ੍ਹੇ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ : 10x1=10

(ੳ) ਨਿਰੋਲ ਧਾਰਮਿਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਹ ਗੱਲ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਉਦਪਾਦਨ ਨੂੰ ਵਾਧਾ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਰਿਣੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮਹਾਨ ਉਸਰਈਏ ਸਨ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਕੋਈ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਤੰਗ ਮਾਇਕ ਸਾਧਨਾਂ ਤੋਂ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਹ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰ ਆਬਾਦ ਕਰਨ, ਤਲਾਬ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਖੂਹ ਪੁੱਟਣ ਦਾ ਕੰਮ ਅਦਭੁਤ ਕਾਰਨਾਮੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਫੌਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਿ ਧਰਮ ਦਾ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੰਸਾਰਕ ਕੰਮਾਂ-ਕਾਜਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਰੇ ਪੱਖਪਾਤ ਜਾਂ ਮਨੋਵਿਰੋਧ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰੁਚੀਆਂ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਵੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਕੜਾ ਭਾਗ ਲੈਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਬਾਸੀ ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਇੱਕ ਖੱਤਰੀ ਗੰਗੂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸ ਆਇਆ ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ, ਮੇਰੇ ਮਾਲਕ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕੀ ਕਰਾਂ ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੈਂਕ ਖੋਲ੍ਹ ਲੈ'। ਦੌਲਤ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਨਾ ਸਮਝਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਤੇ ਸਹਾਇਕ ਚੀਜ਼ ਵਜੋਂ ਸਮਝਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਵਾਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧੰਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵੋ ਅਤੇ ਉਸ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰੋ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਵੇਖੋ ਕਿ ਇਹ ਧੰਦਾ ਪੈਸੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨੇਪਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਹਰ ਪਾਸਿਉਂ ਚੰਦਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰੋ ਅਤੇ ਨਾਲ ਆਪ ਵੀ ਕੁਝ ਦਿਉ।' ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਵਪਾਰ, ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾ, ਕਢਾਈ ਦੇ ਕੰਮ ਅਤੇ ਤਰਖਾਣਾ ਕੰਮ ਬਾਰੇ ਅਕਸਰ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ।

(i) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਧੰਦੇ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਲਈ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ? 1

(ii) ਇੱਕ ਖੱਤਰੀ ਗੰਗੂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅੱਗੇ ਕੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ? 1

(iii) ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਤੇ ਸਹਾਇਕ ਚੀਜ਼ ਵਜੋਂ ਸਮਝਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ? 1

(iv) ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਕੰਮ ਅਦਭੁਤ ਕਾਰਨਾਮੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੈ ? 1

(v) ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੌਲਤ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਬਾਰੇ ਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ? 1

(ਅ) ਖ਼ਰਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲਾਂ ਉੱਤੇ, ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ, ਇਨਾਮਾਂ ਅਤੇ ਤੋਹਫਿਆਂ ਵਜੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰ ਰਾਜ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ, ਮੰਤਰੀਆਂ, ਨਾਜ਼ਿਮਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਸ਼ਹਾਮਤ ਅਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਕੁਲ ਵਾਰਸ਼ਿਕ ਆਮਦਨ 3,02,27,762 ਰੁਪਏ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ 1,27,96,482 ਰੁਪਏ ਸੈਨਾ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿਵਲ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉੱਤੇ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਮਹੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਖਰਚ ਸੀ। ਉਹਦੀਆਂ ਰਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਤੇ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਖ਼ਰਚ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਭਾਰੀ ਜਾਗੀਰਾਂ, ਭਾਰੀ ਮਹੱਲਾਂ, ਹੀਰੇ, ਜਵਾਹਰਾਤ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਗਹਿਣਿਆਂ, ਬਸਤਰਾਂ ਅਤੇ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਲਈ ਬੜਾ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਕੁਝ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰੀ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਉੱਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਭਾਰ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਯਾਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਏਜੰਟਾਂ ਅਤੇ ਮਿਲਣ ਆਏ ਅਨੇਕ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਗਾਤਾਂ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜਦਾ ਸੀ। ਮਹੱਲਾਂ ਆਦਿ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਾਗ਼ਾਂ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਉੱਤੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਬੜਾ ਖ਼ਰਚ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਿੱਖ, ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਭ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪੁਜਾਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੀ ਸਿਖਾਵਤ ਦੀਆਂ ਪਾਤਰ ਸਨ।

(i) ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਿਸ ਨੂੰ ਸੁਗਾਤਾਂ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜਦਾ ਸੀ ? 1

(ii) ਪੈਰੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੇਵਲ ਸਿਵਲ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉੱਤੇ ਕਿੰਨਾ ਖ਼ਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ? 1

(ੳ) 2,27,762 (ਅ) 32,48,301

(ੲ) 27,96,482 (ਸ) 1,74,31,280

(iii) ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਸੀ ? 1

(iv) ਇਸ ਪੈਰੇ ਵਿੱਚ 'ਮਹਾਰਾਜਾ' ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ? 1

(v) ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਖ਼ਰਚ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀਆਂ ਮੱਦਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ? 1

ਭਾਗ – ਹ

5. (ੳ) **ਕੋਈ ਦੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿਓ। ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ 100-150 ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ :** 4x5=20

(i) ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਕੀ ਕਾਰਨ ਸਨ ? 5

(ii) ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਕੀ ਉਦੇਸ਼ ਸਨ ? 5

(iii) ਸਿੱਖ ਮੱਤ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ। 5

(iv) ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ 'ਤੇ ਨੋਟ ਲਿਖੋ। 5

(ਅ) **ਕੋਈ ਦੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿਓ। ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ 100-150 ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ :**

(i) ਪਹਿਲੇ ਐਂਗਲੋ ਸਿੱਖ ਯੁੱਧ ਦੇ ਕੀ ਕਾਰਨ ਸਨੰ ? 5

(ii) ਦਲ ਖਾਲਸਾ ਦੀ ਸੈਨਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀਆਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਵਿਸ਼ੇਸਤਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ। 5

(iii) ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਹਮਲੇ (ਵੱਡਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ) ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ। 5

(iv) ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਿਆਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ। 5

ਭਾਗ – ਚ

6. **ਮਾਨਚਿੱਤਰ :–** 10+5=15

(i) ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਨਚਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਦੇ ਕੋਈ ਪੰਜ ਸਥਾਨ ਦਰਸਾਉ। 10

(ii) ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਹਰੇਕ ਸਥਾਨ ਦੀ 20-25 ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ। 5

ਜਾਂ

(i) ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਨਚਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਦੇ ਕੋਈ ਪੰਜ ਸਥਾਨ ਦਰਸਾਉ। 10

(ii) ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਹਰੇਕ ਸਥਾਨ ਦੀ 20-25 ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ। 5

(Hindi Version)

नोट :

(i) *अपनी उत्तर-पुस्तिका के मुख पृष्ठ पर विषय-कोड/ पेपर-कोड वाले खाने में विषय-कोड/ पेपर-कोड **025/A** अवश्य लिखें।*

(ii) *उत्तर-पुस्तिका लेते ही इसके पृष्ठ गिनकर देख लें कि इसमें मुख पृष्ठ सहित 28 पृष्ठ हैं एवं सही क्रम में हैं।*

(iii) *उत्तर-पुस्तिका में खाली छोड़े गए पृष्ठ/ पृष्ठों के पश्चात् हल किए गए प्रश्न/ प्रश्नों का मूल्यांकन नहीं किया जाएगा।*

(iv) *प्रश्न-पत्र 6 भागों **(क, ख, ग, घ, ङ, च)** में बाँटा गया है।*

(v) ***भाग – क** प्रश्न नं. 1 के 10 उप-भाग हैं। प्रत्येक प्रश्न 1 अंक का है।*

(vi) ***भाग – ख** प्रश्न नं. 2 के 10 उप-भाग हैं। प्रत्येक प्रश्न 1 अंक का है।*

(vii) ***भाग – ग** प्रश्न नं. 3 के 8 उप-भाग (4 भाग क तथा 4 भाग ख में से) हैं। कुल पाँच प्रश्नों का उत्तर देना है। प्रत्येक से दो-दो प्रश्न अनिवार्य है। प्रत्येक प्रश्न का उत्तर 30-35 शब्दों में देना है। प्रत्येक प्रश्न 3 अंक का है।*

(viii) ***भाग – घ** प्रश्न नं. 4 में स्रोत आधारित/ केस स्टडी पर आधारित 2 उप-भाग हैं। प्रत्येक उप-भाग के पाँच प्रश्न हैं। प्रत्येक प्रश्न 1 अंक का है।*

(ix) ***भाग – ङ** प्रश्न नं. 5 के 2 उप-भाग हैं। प्रत्येक उप-भाग के चार प्रश्न हैं। जिनमें से कोई दो प्रश्न करने है। प्रत्येक प्रश्न का उत्तर 100-150 शब्दों में देना है। प्रत्येक प्रश्न 5 अंक का है।*

(x) ***भाग – च** प्रश्न नं. 6 मानचित्र से सम्बन्धित है। इसमें दो प्रश्न है। जिनमें से कोई एक प्रश्न करना है। इसके कुल 15 अंक है। नदियों सहित स्थान दिखाने के लिए 10 अंक है और 5 अंक प्रत्येक स्थान की व्याख्या (20-25 शब्दों में) करने के लिए हैं।*

(xi) *पंजाब का मानचित्र उत्तर-पुस्तिका के साथ नत्थी कीजिए।*

भाग – क

1. **बहुविकल्पीय प्रश्न :** 10x1=10

(i) महाराजा रणजीत सिंह के संबंध में कौन सा कथन सही है? 1

(क) महाराजा रणजीत सिंह की सरकार को सरकार-ए-रणजीत सिंह कहा जाता था।

(ख) महाराजा रणजीत सिंह के दरबार को दरबार-ए-खालसा कहा जाता था।

(ग) सदा कौर को माई मलवैण कहा जाता था।

(घ) महाराजा रणजीत सिंह की राज्य भाषा पंजाबी थी।

(ii) ज़कारिया खान के समय की शहादतों का सही कालक्रम बताएं। 1

(i) भाई मनी सिंह (ii) भाई तारा सिंह वां

(iii) बाल हकीकत राय (iv) भाई तारू सिंह

(क) (i), (ii), (iii), (iv) (ख) (iv), (iii), (ii), (i)

(ग) (iii), (i), (ii), (iv) (घ) (ii), (i), (iii), (iv)

(iii) दिए गये पंजाब के नकसे में Z किस दोआब को दर्शाता है ? 1

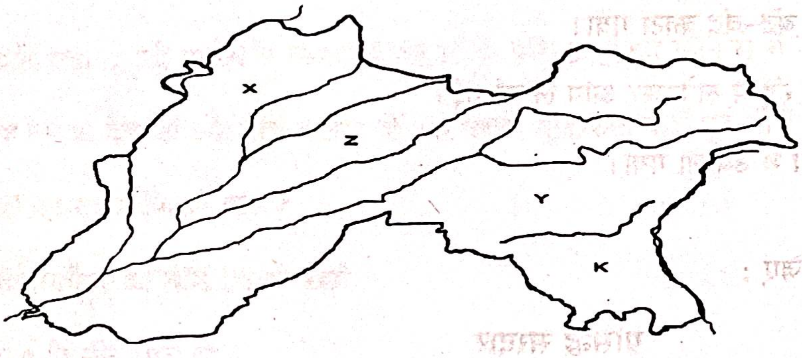

(क) चज (ख) बिसत

(ग) रचना (घ) बारी

(iv) (A) आपजी का नाम श्री गुरु ग्रंथ साहिब में दर्ज है।

(B) आपने लंगर संस्था के विकास में विशेष योगदान दिया।

उपरोक्त पंक्तियाँ किससे संबंधित हैं? 1

(क) माता सुलखनी जी (ख) माता गुजरी जी

(ग) माता साहिब कौर जी (घ) माता खीवी जी

(v) कौन सा जुट गलत है ? 1

	रचना	लेखक
(क)	तारीख-ए-पंजाब	बूटे शाह
(ख)	चार बाग-ए-पंजाब	गणेश दास वदेहरा
(ग)	तारीख-ए-सिखां	खुशवकत राय
(घ)	ईबरतनामा	सुजान राय भंडारी

(vi) दूसरे आंग्ल-सिख युद्ध की लड़ाइयों का सही कालक्रम बताएं।

(i) चेलियांवाला (ii) रामनगर (iii) गुजरात (iv) मुल्तान

(क) (i), (ii), (iii), (iv) (ख) (ii), (i), (iv), (iii)

(ग) (iv), (ii), (i), (iii) (घ) (i), (iii), (iv), (ii)

(vii) मुगल काल में 'दाम' नामक सिक्का किस धातु का बना हुआ था? 1

(क) सोना (ख) तांबा

(ग) चांदी (घ) कांस्य

(viii) कौन सा कथन श्री गुरु तेग बहादुर जी के साथ शहीद हुए सिखों से संबंधित नहीं है? 1

(क) भाई मति दास जी को आरे से चीरा गया।

(ख) भाई मनी सिंह जी का बंद-बंद काटा गया।

(ग) भाई सती दास जी को रुंई में लपेटकर आग लगाई गई।

(घ) भाई दयाला जी को देग में उबाला गया।

(ix) ध्यान से पढ़िए और उत्तर दीजिए : 1

	मिसल		**प्रसिद्ध सरदार**
(1)	भंगी	(i)	तारा सिंह घेबा
(2)	डल्लेवालिया	(ii)	हरि सिंह
(3)	नक्कई	(iii)	जय सिंह
(4)	कनैया	(iv)	हीरा सिंह

उपरोक्त के आधार पर कौन सा सही है?

	(1)	(2)	(3)	(4)
(क)	(iii)	(iv)	(i)	(ii)
(ख)	(ii)	(i)	(iv)	(iii)
(ग)	(i)	(ii)	(iii)	(iv)
(घ)	(iv)	(iii)	(ii)	(i)

(x) (A) श्री गुरु हरगोबिंद साहिब ने सुरक्षा के लिए अमृतसर शहर के चारों ओर एक दीवार बनवाई।

(B) यहां ही एक किले की ऊसारी करवाई गई।

इस किले का नाम क्या था? 1

(क) आनंदगढ़ (ख) लोहगढ़

(ग) बहादुरगढ़ (घ) अकालगढ़

भाग - ख

2. प्रत्येक प्रश्न का उत्तर एक शब्द या पंक्ति में दें : **10x1=10**

(i) वफ़ा बेगम कौन थी? 1

(ii) रणजीत सिंह के समय 'मौजा' किसे कहा जाता था? 1

(iii) खालसा दरबार रिकॉर्ड किस भाषा में हैं? 1

(iv) सोलहवीं शताब्दी की आरंभ में पंजाब में हिंदुओं के प्रसिद्ध त्योहार कौन से थे? 1

(v) श्री गुरु नानक देव जी और भाई लहणा जी की पहली मुलाकात कहाँ हुई थी? 1

(vi) 'लावां' का रचना किसने की ? 1

(vii) हरमंदिर साहिब की नींव किसने रखी? 1

(viii) धीर मल किसका पुत्र था? 1

(ix) मस्से रंगड़ को उसके बुरे कर्मों के लिए किसने दंडित किया? 1

(x) मुगलकालीन पंजाब में मुल्तान किस उद्योग के लिए प्रसिद्ध था? 1

भाग - ग

3. कोई पांच प्रश्न करें। प्रत्येक भाग से दो प्रश्न करने आवश्यक हैं। प्रत्येक प्रश्न का उत्तर 30-35 शब्दों में देना है : **5x3=15**

(क) (i) श्री गुरु तेग बहादुर जी की शहादत के कोई तीन कारण लिखिए। 3

(ii) मालवा और बांगर पर नोट लिखें। 3

(iii) मंजी प्रथा पर एक नोट लिखें। 3

(iv) आदि ग्रंथ साहिब के संपादन के कोई तीन कारण बताएं। 3

(ख) (v) दूसरे आंग्ल-सिख युद्ध के कोई तीन कारण बताएं। 3

(vi) मुगल काल में पंजाब के लोगों का भोजन कैसा था? 3

(vii) सिख मिसलों के अधीन 'राखी प्रथा' क्या थी? 3

(viii) त्रिपक्षीय संधि (1838) की धाराएँ बताएं। 3

भाग - घ

4. **निम्नलिखित गद्यांश को ध्यानपूर्वक पढ़ें और निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर दें :** **10x1=10**

(क) निरोल रूप से धार्मिक मामलों की खोज में, हम कई बार यह भूल जाते हैं कि पंजाब मुलक में व्यापार और उत्पादन की वृद्धि के लिए किस सीमा तक सिख गुरुओं का ऋणी है। यदि मुगल बादशाह महान निर्माता थे, तो सिख गुरु साहिबान इस मामले में कम नहीं थे। गुरु साहिबान के तंग आर्थिक संसाधनों से अनुमान लगाते हुए यह तो मानना ही पड़ेगा कि अनेक नगरों को आबाद करने, तालाब बानवाने तथा कुएँ खुदवाने का कार्य किसी अद्भुत पराक्रम से कम नहीं। उनकी इस शिक्षा का तात्कालिक प्रभाव कि धर्म का जीवन के सांसारिक कार्यों के अंदर सबसे अच्छा अभ्यास किया जा सकता है, श्रम और व्यापार के प्रति सभी पूर्वाग्रह अथवा मनोविरोध दूर हो गये और विशेष रूप से धार्मिक रुचियों वाले लोगों भी दुनियावी मामलों में बढ़-चढ़ कर हिस्सा लेने लगे। बास्सी कबीले का एक क्षत्रिय गंगू गुरु अमरदास जी के पास आया और निवेदन किया कि, 'मेरे मालिक, 'मैं अपने आप की रक्षा के लिए क्या करू?' गुरुजी ने कहा, 'दिल्ली में एक बैंक खोल लो।' उन्होंने दौलत की मालकी को धन न समझने की शिक्षा दी और इसे मानवीय मामलों को चलाने में एक अच्छी और सहायक चीज समझने का उपदेश दिया। एक बार गुरु रामदास जी ने अपने सिखों से कहा, ''जब किसी सिख के हाथ में कोई विशेष व्यवसाय हो, तो उसे पूरा करने में उसके साथ शामिल हों और उसके लिए अरदास करें। यदि आप देखते हैं कि यह व्यवसाय धन के बिना पूरा नहीं हो सकता है, तो इसके लिए सभी पक्ष से चंदा इकट्ठा करें और स्वयं भी कुछ दें।'' इसके पश्चात हम सिखों में घोड़ों के व्यापार, साहूकारा, कढ़ाई का काम और बढ़ईगीरी के बारे में अकसर सुनते हैं।

(i) श्री गुरु रामदास जी के अनुसार व्यवसाय को पूरा करने के लिए क्या करना चाहिए? 1

(ii) एक क्षत्रिय गंगू ने श्री गुरु अमरदास जी से क्या प्रार्थना की ? 1

(iii) गुरु जी ने किस चीज को मानवीय मामलों को चलाने में एक अच्छी और सहायक चीज के तौर पर समझने का उपदेश दिया? 1

(iv) गुरु साहिबों का कौन सा कार्य किसी अद्भुत उपलब्धि से कम नहीं है? 1

(v) गुरु ने धन के स्वामित्व के बारे में क्या शिक्षा दी? 1

(ख) व्यय विशेष रूप से शाही महलों पर, किसानों के भलाई के लिए, पुरस्कारों और उपहारों के तौर पर होता था। शासन प्रबन्ध में लाहौर राज के सरकारी कर्मचारियों, मंत्रियों, नाजिमों और अन्य उच्च अधिकारियों के वेतन शामिल थे। शहामत अली के अनुसार, लाहौर दरबार की कुल वार्षिक आय 3,02,27,762 रुपये थी, जिसमें से 1,27,96,482 रुपये सेना पर खर्च होते थे और शेष सिविल प्रबन्ध पर। महाराजा व्यक्तिगत रूप से एक सामान्य व्यक्ति की तरह रहते थे, लेकिन उनके परिवार और महलों में रहने वालों के खर्चे बहुत भारी थे। उसकी रानियों और बच्चों पर लाखों रुपये खर्च होते थे। उनके लिए भारी जागीरें, भारी महलों, हीरे-जवाहरात और बहुमूल्य गहनों, वस्त्रों तथा यातायात के साधनों के लिए भारी खर्च किया जाता था। इस सबसे सरकारी खजाने पर काफी भार पड़ता था। महाराजा विदेशी यात्रियों तथा अन्य सरकारों के एजेंटों तथा मिलने आए अनेक व्यक्तियों को उपहार देकर भेजता था। महलों आदि के अलावा सरकार को किलों और बहुत सारे बागों की देखभाल पर भी सरकार को काफी खर्च करना पड़ता था। महाराजा सिख, हिंदु और मुसलमानों के धार्मिक स्थानों को भारी सहायता देता था और सभी समुदायों के पुजारी वर्ग भी महाराजा की सिखावत के पात्र थे।

(i) महाराजा किसको उपहार देकर भेजता था? 1

(ii) अनुच्छेद के अनुसार सिविल शासन व्यवस्था पर कितना व्यय किया गया? 1

(क) 2,27,762 (ख) 32,48,301

(ग) 27,96,482 (घ) 1,74,31,280

(iii) अलग-अलग धर्मों के प्रति महाराजा का दृष्टिकोण कैसा था? 1

(iv) इस अनुच्छेद में 'महाराजा' शब्द का प्रयोग किसके लिए किया गया है? 1

(v) शासन प्रबन्ध की लागत में कौन-सी मदें शामिल थीं? 1

भाग - ङ

5. (क) **किन्हीं दो प्रश्नों के उत्तर दीजिए। प्रत्येक प्रश्न का उत्तर 100-150 शब्दों में लिखो :** 4x5=20

(i) खालसा पंथ की सृजन के क्या कारण थे? 5

(ii) श्री गुरु नानक देव जी के उदासियों के क्या उद्देश्य थे? 5

(iii) सिख धर्म को श्री गुरु रामदास जी के योगदान का वर्णन करें। 5

(iv) श्री गुरु हरिकृष्ण जी पर एक नोट लिखें। 5

(ख) **किन्हीं दो प्रश्नों के उत्तर दीजिए। प्रत्येक प्रश्न का उत्तर 100-150 शब्दों में दें :**

(i) प्रथम आंग्ल-सिख युद्ध के क्या कारण थे? 5

(ii) दल खालसा की सैन्य व्यवस्था की प्रमुख विशेषताओं का वर्णन कीजिए। 5

(iii) अहमद शाह अब्दाली के छठे आक्रमण (बडा घल्लुघारा) पर चर्चा करें। 5

(iv) महाराजा रणजीत सिंह के न्याय प्रबंध की व्याख्या करें। 5

भाग - च

6. **मानचित्र :** 10+5=15

(i) दिए गए पंजाब के मानचित्र में महाराजा रणजीत सिंह की जीतों के कोई पाँच स्थान दिखाएँ। 10

(ii) दिखाए गए प्रत्येक स्थान की 20-25 शब्दों में व्याख्या करें। 5

अथवा

(i) दिए गए पंजाब के मानचित्र में श्री गुरु गोबिंद सिंह जी के युद्धों के कोई पाँच स्थान दिखाएँ। 10

(ii) दिखाए गए प्रत्येक स्थान की 20-25 शब्दों में व्याख्या करें। 5

(English Version)

Note :

(i) *You must write the subject-code/paper-code 025/A in the box provided on the title page of your answer-book.*

(ii) *Make sure that the answer-book contains 28 pages (including title page) and are properly serialled as soon as you receive it.*

(iii) *Question/s attempted after leaving blank page/s in the answer-book would not be evaluated.*

(iv) *Question paper will comprises of 6 parts (A, B, C, D, E, F).*

(v) *Part-A Q. No. 1 comprises of 10 sub-parts. All questions carry 1 mark.*

(vi) *Part-B Q. No. 2 comprises of 10 sub-parts. All questions carry 1 mark.*

(vii) *Part - C question no. 3 has 8 sub-parts (4 out of A and 4 out of B), total of five questions. Two questions from each section are compulsory. Each question is to be answered in 30-35 words. Each question carries 3 marks.*

(viii) *Part - D question no. 4 has 2 sub-parts of source based / case study based questions. Each sub-part has five questions. Each question carry 1 mark.*

(ix) *Part - E question no. 5 has 2 sub-parts. Each sub-part has four questions, out of which any two questions are to be attempted. Each question is to be answered in 100-150 words. Each question carries 5 marks.*

(x) *Part - F question no. 6 is related to Map. It has two questions, one of which has to be done. It has 15 marks. There are 10 marks for describing places including rivers and 5 marks for explaining each place (in 20-25 words).*

(xi) *Attach the map of Punjab with the answer-book.*

Part - A

1. Multiple Choice Questions : **10x1=10**

(i) Which statement is correct regarding Maharaja Ranjit Singh ? 1

(a) The government of Maharaja Ranjit Singh was called Sarkar-e-Ranjit Singh.

(b) The court of Maharaja Ranjit Singh was called Darbar-i-Khalsa.

(c) Sada Kaur was called Mai Malvain.

(d) The state language of Maharaja Ranjit Singh was Punjabi.

(ii) State the correct chronology of the martyrdoms during the period of Zakaria Khan ? 1

(i) Bhai Mani Singh (ii) Bhai Tara Singh Van

(iii) Bal Haqiqat Rai (iv) Bhai Taru Singh

(a) (i), (ii), (iii), (iv) (b) (iv), (iii), (ii), (i)

(c) (iii), (i), (ii), (iv) (d) (ii), (i), (iii), (iv)

(iii) In the given map of Punjab, Z represents which Doab ? 1

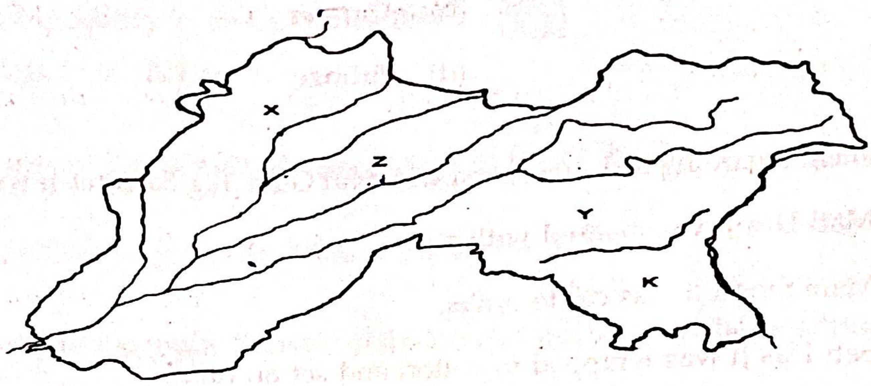

(a) Chaj (b) Bist

(c) Rachna (d) Bari

(iv) (A) Her name is recorded in Sri Guru Granth Sahib.

(B) She made a special contribution in the development of the institution of Langar.

Whom do the above lines relate to ? 1

(a) Mata Sulakhni Ji (b) Mata Gujri Ji

(c) Mata Sahib Kaur Ji (d) Mata Khivi Ji

(v) Which matching is incorrect ? 1

	Composition	The author
(a)	Tarikh-i-Punjab	Bute Shah
(b)	Char Bagh-i-Punjab	Ganesh Das Vadehra
(c)	Tarikh-i-Sikhan	Khushwaqt Rai
(d)	Ibratnama	Sujan Rai Bhandari

(vi) State the correct Chronology of the battles of the Second Anglo-Sikh War. 1

(i) Chillianwala (ii) Ramnagar (iii) Gujarat (iv) Multan

(a) (i), (ii), (iii), (iv) (b) (ii), (i), (iv), (iii)

(c) (iv), (ii), (i), (iii) (d) (i), (iii), (iv), (ii)

(vii) Of which metal was the coin called 'Daam' made in the Mughal period ? 1

(a) Gold (b) Copper

(c) Silver (d) Bronze

(viii) Which statement regarding Sikhs martyred with Shri Guru Teg Bahadur Ji is not correct ? 1

(a) Bhai Mati Das Ji was hacked with a saw.

(b) Bhai Mani Singh Ji was cut to limbs.

(c) Bhai Sati Das Ji was wrapped in cotton and set on fire.

(d) Bhai Dyala Ji was boiled in a Deg.

(ix) Read carefully and answer : 1

	Misals		**Famous Sardar**
(1)	Bhangi	(i)	Tara Singh Gheba
(2)	Dallewalia	(ii)	Hari Singh
(3)	Nakkai	(iii)	Jai Singh
(4)	Kanahiya	(iv)	Hira Singh

Based on the above which one is correct ?

	(1)	(2)	(3)	(4)
(a)	(iii)	(iv)	(i)	(ii)
(b)	(ii)	(i)	(iv)	(iii)
(c)	(i)	(ii)	(iii)	(iv)
(d)	(iv)	(iii)	(ii)	(i)

(x) (A) Sri Guru Hargobind Sahib to built a wall around the city of Amritsar for safety.

(B) A fort was built here.

What was the name of this fort ? 1

(a) Anandgarh (b) Lohgarh

(c) Bahadurgarh (d) Akalgarh

Part - B

2. Answer each question in one word or line : **10x1=10**

(i) Who was Wafa Begum ? 1

(ii) What was called 'Mauja' during period of Ranjit Singh ? 1

(iii) In which language are the Khalsa Durbar records ? 1

(iv) What were the popular festivals of the Hindus in Punjab in the beginning of the sixteenth century ? 1

(v) Where did Sri Gūru Nanak Dev Ji and Bhai Lehna Ji meet for the first time ? 1

(vi) Who composed lavan ? 1

(vii) Who laid the foundation of Harmandir Sahib ? 1

(viii) Whose son was Dheer Mal ? 1

(ix) Who punished Massa Rangar for his evil deeds ? 1

(x) For which industry was Multan famous in Punjab in Mughal period ? 1

Part - C

3. Attempt any five questions. Two questions are required from each section. Give answer each question in 30-35 words : **5x3=15**

(A) (i) Write any three reasons for the martyrdom of Shri Guru Teg Bahadur Ji. 3

(ii) Write notes on Malwa and Bangar. 3

(iii) Write a note on Manji system. 3

(iv) Mention any three reasons for the compilation of Adi Granth Sahib. 3

(B) (v) State any three reasons for the Second Anglo-Sikh War ? 3

(vi) What was the meal of the people in the Mughal period ? 3

(vii) What was the Rakhi system under Sikh Misals ? 3

(viii) State the provisions of the Tripartite Treaty (1838). 3

Part - D

4. **Read the following passage carefully and answer the following questions :** **10x1=10**

(A) In the pursuit of purely religious matters, we sometimes forget the extent to which the Punjab is indebted to the Sikh Gurus for the growth of trade and production in the country. If the Mughal emperors were great Architects, the Sikh Gurus were no less in this respect. Judging from the limited resources of the Gurus, it must be admitted that the work of settling many cities, building ponds and digging wells is no less than an amazing feat. The immediate effect of their teaching that religion could best be practiced within the mundane (Physical) affairs of life was, it remove all prejudice or antipathy to labor and business, and especially those with religious interests, started taking strong part in the physical affairs. A Kshatriya Gangu of Basi tribe came to Guru Amar Das and requested, 'My lord, "what should I do to protect myself ?" Guruji said, 'Open a bank in Delhi'. He taught not to regard the possession of wealth as an illusion and taught him to regard it as a good and helpful thing in the management of human affairs. Once Guru Ram Das Ji said to his Sikhs, "When a Sikh has a special business in hand, join him in carrying it out and pray for him. If you see that this business cannot go ahead without money, collect donations for it from all sides and also give something yourselves. After this we often hear of horse-trading, money-lending, embroidery work and carpentry among the Sikhs.

(i) According to Shri Guru Ramdas Ji, what should be done to carry out the business ? 1

(ii) What request did a Kshatriya Gangu make to Sri Guru Amardas Ji ? 1

(iii) What did the Guru preach to be considered as a good and helpful thing in the conduct of human affairs ? 1

(iv) Which work of the Guru Sahibs is no less than an amazing feat ? 1

(v) What did the Guru teach about ownership of wealth ? 1

(B) Expenditure was especially on royal palaces, on the welfare of peasants and on rewards and gifts. Administrative expenditure included the salaries of civil servants, ministers, Nazims and other high officials of Lahore Darbar. According to Shahamat Ali, the total annual income of the Lahore Darbar was Rs. 3,02,27,762, of which Rs. 1,27,96,482 was spent on the army and the rest on civil administration. The Maharaja personally lived like an ordinary person, but the expenses of his family and those living in the palaces were very heavy. Lakhs of rupees were spent on his queens and children. For them, huge jagirs, huge palaces, diamonds, jewels and precious jewellery, costumes and means of transport were spent a lot. All this put a heavy burden on the government exchequer. The Maharaja used to send gifts to foreign travellers and agents of other governments and many visiting persons. Apart from palaces etc., the government also had to spend a lot on the maintenance of forts and many gardens. The Maharaja gave huge support to the religious places of Sikhs, Hindus and Muslims and the priestly ranks of all the communities were also subject to the Maharaja's tutelage.

(i) To whom the Maharaja used to send gift ? 1

(ii) How much was spent on civil administration as per passage ? 1

(a) 2,27,762 (b) 32,48,301

(c) 27,96,482 (d) 1,74,31,280

(iii) What was Maharaja's approach towards different religions ? 1

(iv) For whom is the term Maharaja used in this passage ? 1

(v) What items were included in the cost of administrative expenditure ? 1

Part - E

5. (A) Answer any two questions. Answer for each question 100-150 in words : **4x5=20**

(i) What were the causes for the creation of the Khalsa Panth ? 5

(ii) What were the objectives of Sri Guru Nanak Dev Ji's Udasis ? 5

(iii) Discuss the contribution of Shri Guru Ramdas Ji to Sikhism. 5

(iv) Write a note on Shri Guru Harkrishn Ji. 5

(B) Answer any two questions. Answer each question in 100-150 words :

(i) What were the causes of the first Anglo-Sikh war ? 5

(ii) Describe the important features of the military system of the Dal Khalsa. 5

(iii) Discuss the Sixth Invasion (Great Holocaust) of Ahmad Shah Abdali. 5

(iv) Describe judicial administration of Maharaja Ranjit Singh. 5

Part - F

6. Map : 10+5=15

(i) On the given outline map of Punjab, show any five places of conquests of Maharaja Ranjit Singh. 10

(ii) Explain each place filled in 20-25 words. 5

OR

(i) On the given outline map of Punjab, show any five places of battles of Shri Guru Gobind Singh Ji. 10

(ii) Explain each place filled in 20-25 words. 5

- o 0 o -